

ÚVOD

Řeč mnohdy bývá dávana do kontrastu k lidským skutkům a lidskému konání (jak výmluvně dokládají úsloví typu *Mluví a práce mu stojí, Nemluví a dělej* či *Skutky jsou více než slova*), nicméně ve škole tento průměr zdaleka neplatí. Nejruznější činnosti, kterým učitelé a žáci ve školních třídách dennodenně věnují svůj čas, totiž vycházejí z uplatňování jazyka, a spočívají tedy právě v řeči. Mnozí autoři (viz např. Barnes, 1992; Lemke, 1990; Lin, 1994; McCroskey, Richmond, & McCroskey, 2006) z tohoto důvodu glosují, že školní vzdělávání je ve své podstatě povídání, čímž se hranice mezi skutky a slovy stírá.

Zastavme se na chvíli u pohádky, žánru všem důvěrně známého. Jedním z jejich definičních znaků je to, že pohádky se mají odehrávat „za sedmero horami“, že v nich „byl jednou jeden“ (král, zámek, mládenec), že různé prvky se mají objevovat třikrát (tři cesty, tři úkoly, tři sestry), a že to celé vlastně „bylo – nebylo“. Právě tyto formulační i obsahové ustálenosti umocňují potěšení z naslouchání a budí dojem, že takto je to správně. Povídání ve škole má pochopitelně zcela jiné náležitosti, než je tomu při vyprávění pohádek, nicméně stejně jako pohádky podléhá zažitým pravidlům a ustáleným konvencím, díky nimž si posluchač přijde na své. Čím více se žáci svými promluvami přibližují tomu, jakým způsobem je používání jazyka v prostředí školy ustáleno, tím lepší odezvy od svých učitelů dosahují. Pravidla toho, jakou podobu má mít „jazyk školy“, se tak stávají podmínkou úspěchu těch, kdo jím hovoří. Přesto se jedná o pravidla, která nebývají explicitně vyslovena, či dokonce vysvětlena. Cílem následujících stránek tedy je popsat, jakou podobu používání jazyka v prostředí školy vlastně má, jakými pravidly se řídí a jakým způsobem se mu žáci učí. Právě tento proces, jímž se žáci učí uplatňovat jazyk ve shodě s tím, jak je tomu ve škole zvykem, se skrývá pod označením socializace do školního jazyka i pod názvem této knihy.

Zkoumání jazyka v souvislosti s procesy výchovy a vzdělávání má svoji historii, a nelze je tedy chápat jako úplné tápání v neznámu. V rámci této výzkumné tradice je možné nalézt hned několik směrů, jimiž se výzkumníci doposud vydali. Významné místo zastávají výzkumy orientované na to, jakým způsobem se do používání jazyka ze strany žáků promítají proměnné stojící vně vzdělávacího systému. V návaznosti na Bernsteinovu teorii jazykových kódů, podle níž různé sociální vrstvy používají jazyk odlišným způsobem, je spojnice tradičně hledána zejména mezi používáním jazyka a sociální třídou, k níž jeho mluvčí náleží, dále mezi jazykem a etnikem, k němuž uživatelé jazyka patří, nebo v používání jazyka mezi dívkami a chlapci apod. (srov. např. Heath, 1986; Labov, 1972; Riessman, 2008; v českém prostředí např. Knausová, 2006, částečně také Federičová & Münich, 2014). Co mají tato šetření společné, je skutečnost, že k jazyku přistupují jako k fixní, neměnné materii a zabývají se primárně tím, jakou podobu má tato materie „na vstupu“, tzn. jak je jazyk používán ve chvíli, kdy žáci vstupují do školy, případně přecházejí mezi jednotlivými úrovněmi vzdělávacího systému. Druhou cestou se vydali autoři, jejichž výzkumy zachycují, jakým způsobem je jazyk ve škole používán a jaké charakteristiky mu lze připsat. V této perspektivě se jednotliví uživatelé jazyka se svými specifiky vytrácejí ze zorného pole a pozornost je věnována pouze jazyku samotnému. Jazyk je vnímán jako stabilní fenomén, jehož uplatňování v prostředí školy má svým způsobem zakonzervovanou, neměnnou podobu (srov. např. Bishop, 2007; Cazden, 1988; Csomay, 2005; Sharpe, 2008; v českém prostředí např. Makovská, 2011). První z přístupů tedy používání jazyka chápe jako něco, co si žáci přinášejí do školy s sebou, a zaměřuje se na to, jak se výbava jednotlivých žáků odlišuje a proč, zatímco druhý popisuje, co je při uplatňování jazyka ve škole pro všechny stejné.

Tato kniha se ve shodě s pohádkovými zvyklostmi ubírá třetí, zejména v českém prostředí jen málo prošlapanou cestou (výjimku tvoří seriálové publikace Prouzové, 1997, 1998, 1999). Soustředí se na podobu jazyka používaného přímo uvnitř instituce školy, nikoli na charakteristiky jazyka, s nímž žáci do školy přicházejí. Způsob jeho uplatňování však není vnímán jako neměnný, neboť žáci se tomuto jazyku a způsobu jeho používání musejí učit spolu s konkrétními poznatky, o nichž jim hovoří. Nakolik zdárně tato výzkumná cesta vede ke svému cíli, jako tomu zpravidla bývá v pohádkách, je již ponecháno na posouzení čtenáři, který je tímto zván k první kapitole.